

Türkiye’de İki Bilimin Kurucusu Olarak Ziya Gökalp*

Ziya Gökalp as the Founder of Two Sciences in Türkiye

Prof. Dr. Mustafa ORÇAN ¹

Öz

Osmanlı Devleti’nin son döneminde sosyal bilimler adına önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Avrupa merkezli toplumsal buhranlar öncelikli olarak büyük imparatorluklara sıçramış ve entelektüeller ve bilim adamları buhranı gidermeye çalışmışlardır. Fransız Devriminden sonra modern asabiyetlerin (ideolojilerin) ortaya çıkmasıyla birlikte toplumsal buhranları yenmek için başta Avrupa ve Osmanlı olmak üzere arayışlara girmişlerdir. Bu arayışların neticesinde Ziya Gökalp sosyolojiyi buhrandan kurtulmanın bir bilimi olarak görmüş ve 1914’te İstanbul’da sosyoloji kürsüsünün kurulmasına öncülük etmiştir. Sosyolojinin kuruculuğunun yanı sıra diğer taraftan bir bilimle daha ilgilenmiştir. O da halk bilimidir. Sosyoloji kürsüsü kurulmadan bir yıl önce de Osmanlı’da Türk halk biliminin kurulmasına öncülük etmiştir. Kendisi bu yeni bilime ilk kez kullanılan bir ad olarak *halkiyat* demektedir. *Halkiyat* diğer adıyla *folklor/budun bilimi*, sosyolojiyle aynı dönemde neşvünema bulmuşlardır. Milliyetçiliğin köken arayışı bu dönemlere denk gelmektedir. Bilimsel kavram ve kuramların yanı sıra halkın kültürünün bilimsel tarzda yapılması gerektiğini Gökalp gündeme getirmiş ve bunun sonucu olarak 1920’de Maarif Vekâlet’ine bağlı Hars Dairesinin kurulmasıyla fikir müşahhas ve müesses hale getirilmiştir. Gökalp halk bilimini sosyolojinin bir alt bilimi olarak kabul etmektedir. Bu çalışma, sosyolojik açıdan ihmal edilen bir konu olarak her iki bilimin kurucusu olan Ziya Gökalp’in Türk halk bilimine yönelme sebeplerini ve bu alanda yaptığı katkıları sosyolojik olarak analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Türk halk bilimi, halkiyat, folklor, Osmanlı’da sosyal bilimler.

Makale Türü: Araştırma

Abstract

In the final period of the Ottoman Empire, significant advancements were made in the field of social sciences. The social crises that originated in Europe subsequently spread to the major empires, prompting intellectuals and scientists to attempt to eradicate the crises. Following the advent of modern asabiyyas in the wake of the French Revolution, there was a growing impetus to identify solutions to the social crises that had begun to emerge, particularly in Europe and the Ottoman Empire. As a consequence of these endeavours, Ziya Gökalp perceived sociology as a discipline capable of resolving the prevailing crises and was instrumental in establishing the first sociology department in Istanbul in 1914. In addition to his role as the founder of sociology, he also demonstrated an interest in another scientific field. This was the field of folklore. He was responsible for the establishment of Turkish folklore in the Ottoman Empire one year prior to the inauguration of the sociology department. He designated this novel science "halkiyat," a term that was previously unutilized. The field of halkiyat, which is also known as folklore or humanities, emerged during the same period as sociology. The search for the origin of nationalism coincides with these periods. In addition to scientific concepts and theories, Gökalp proposed that the culture of the people should be studied in a scientific manner. This idea was subsequently implemented with the establishment of the Department of Culture under the Ministry of Education in 1920. Gökalp accepted folklore as a sub-

* Bu çalışmanın ilk hali 04 – 06 Ekim 2024 tarihlerinde Afyonkarahisar’da düzenlenen *Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji* kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

¹ Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mustafa.orcan@aybu.edu.tr

Atf için (to cite): Orçan, M. (2024). Türkiye’de İki Bilimin Kurucusu Olarak Ziya Gökalp. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(Ölümlünün 100. Yılında Ziya Gökalp ve Sosyoloji Sempozyumu Özel Sayısı), 1-10.

science of sociology. This study analyses the reasons why Ziya Gökalp, the founder of both sciences, turned to Turkish folklore as a neglected subject in sociology and his contributions to this field.

Keywords: Ziya Gökalp, Turkish folklore, folklore, social sciences in the Ottoman Empire

Paper Type: Research

Giriş

18. yüzyılda gerçekleşen iki önemli devrim hem ekonomiyi ve toplumu hem de sosyal bilimleri ve bilim tarihini değiştirdi. Bu iki devrim sadece kendi dönemini değil yaşadığımız çağın insanını ve toplumunu da etkilemiş ve halen de etkilemeye devam etmektedir. Bu yüzden devrimler yüzyılları aşan güce sahip bir mahiyet taşır. Birinci devrim İngiltere’de buhar makinasının bulunmasından sonra 18. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi; İkincisi ise 1789 yılında Fransa’da gerçekleşen Fransız devrimidir. Birincisi üretim devrimi iken ikincisi ise ideolojilerin doğduğu devrimdir. Sanayi Devrimi sadece üretim tarzındaki değişikliğe denk gelmez, aynı zamanda toplumsal değişimin de asıl etkileyenlerin başında yer almaktadır. Devrim sonrası kır ve kent hayatında, aile yapısında, asayişte, iş ve ev mekânında meydana gelen değişimler sonucu ortaya çıkan toplumsal buhranlar, sadece yöneticileri değil aynı zamanda filozofları, entelektüelleri ve bilim adamlarını da arayışa itmiştir. Şehirlerin henüz bu değişime hazır olmamalarına rağmen kaldıramayacakları kadar nüfusun ani göçüyle birlikte banliyölerin ortaya çıkması, şehir suçları ve suçların türlerinde artışın meydana gelmesi, ekonomik sorunların artması, hukuki eksiklikten de yararlanarak insanların kötü koşullar içinde çalışmaları ve sömürülmeleri; Fransız Devrimi’yle birlikte modern ideolojilerin doğuşu ve köken arayışları sonucunda modern sosyal bilimlerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. İktisat, istatistik, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, halk bilimi, arkeoloji, siyaset ve kamu yönetimi, sosyal politika, sosyal hizmet, işletme ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilimlerin birbirinden bağımsız bilimler haline gelmesi, bilimlerde yatay ve dikey uzmanlaşmanın gerçekleşmesine neden olmuştur.

Konumuzu ilgilendiren sosyoloji ve halk biliminin Avrupa’da ortaya çıkış dönemlerine bakıldığında bir eş zamanlılık dikkat çekmektedir. İki bilim dalı da 19. yüzyılın ilk yarısında neşvü neva bulmuştur. İlk önce halk biliminden başlarsak dünyada halk biliminin doğuşu ile ilgili kaynaklara bakıldığında, bu bilimin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktığı hususunda geniş çaplı literatürün varlığı dikkat çekmektedir. Her ne kadar Alman Friedrich Ludwig Jahn (1778-1852) 1810’da *Deutsches Volkstum* adlı kitabında *halk varlığı bilimi (volkstumskunde)* ve İngiliz William John Thoms 1846 yılında ilk kez *folklor* (folk-lore) kavramını kullanmış olsa da, folklor malzemesinin toplanması daha erken dönemlere uzanmaktadır (Gözyayın 1978:5449-5450; Çobanoğlu 2005: 33-34) Grimm Kardeşler’in 1812 yılında *Ev ve Peri Masalları*² adlı masal derlemelerinden önce Fransız Jean Baptiste Thiers’in 1677 yılında kaleme aldığı *Boş İnançlar El Kitabı*; ayrıca J. Gottfried von Herder, F. Bacon ve Max Müller’in folklor çalışmalarına rastlanmaktadır (Tan 1997:17; Oğuz 2004: 30-67). Dolayısıyla Fransız Devriminden sonra halk biliminin bağımsız bir disiplin olarak başta Fransa, Almanya ve İngiltere’de ortaya çıkması bir tesadüf değildir. Ulus devletlerin kuruluşu ve milliyetçilik ideolojisinin doğuşuyla halk biliminin ortaya çıkışının aynı döneme denk gelmesi dikkat çekicidir.

Modern sosyal bilimler alanında konumuzla ilgili bir diğer önemli bir gelişme ise, Avrupa’da *sosyal fizik* biliminin doğuşu ve gelişmesidir. İlk kez 1839 yılında kullanılan *sosyoloji* terimi kullanılmadan önce, sosyolojinin kurucu ismi Saint Simon (1768-1825) toplumbilimine

² Grimm Kardeşlerin (Wilhelm Grimm (1787-1859) ve Jacob Grimm (1785-1863)) *Ev ve Peri masalları* çalışmasında dil, anlatım ve form bakımından müdahalelerde bulduklarından dolayı bu eserin orijinal folklor özelliğinin kaybolmasına neden olduğu için halk bilimciler tarafından eleştiriye tabi tutulmuşlardır.

sosyal fizik demiştir. Fakat daha sonra bu adlandırmayı istatistikçiler de kullanınca³, Simon'un öğrencisi Auguste Comte (1798-1857) sosyoloji adını kullanmaya başlamış ve bu ad günümüze kadar geçerli hale gelmiştir. Sosyolojinin ilk iki kurucu ismi Simon ve Comte, hatta hemen sonraki dönemde Emile Durkheim (1858-1917) Fransız'dır. Halk biliminde olduğu gibi diğer kurucu sosyologlar Almanya, İngiltere ve de İtalya'dan çıkmıştır. Sosyolojinin asıl kurucusu olan İbn-i Haldun'u (1332-1406) dışarıda tutarsak, "Sosyoloji neden başka bir kıtada değil de Avrupa'da ve neden başka bir ülkede değil de Fransa'da ortaya çıkmıştır?" diye sordüğümüzde, iki devrim nedeniyle o dönemlerde, ekonomik, toplumsal ve siyasi değişimin en fazla yaşandığı kıtanın Avrupa kıtası olduğu ve en fazla toplumsal kargaşanın yaşandığı ülkelerin başında Fransa, İngiltere ve Almanya olmasıdır denilebilir. Dolayısıyla bu iki bilimin ortaya çıkışı ile Devrimler arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur.

19. yüzyılla birlikte ortaya çıkan halk bilimi ve sosyoloji bir anlamda ikiz bilimlerdir. Milliyetçi iklimin hâkim olmaya başlamasının ardından ulus devletler ve toplumları, köken arayışına gittikçe halk bilimiyle, modernleşmek istedikçe ise sosyolojiyle karşılaşmışlardır. Avrupa'nın yaşadığı bu durumu Türkiye, Osmanlı döneminde Avrupa'daki gelişmelerden yaklaşık yüzyıl ve yetmiş yıl sonra yaşamış ve her iki bilime ilgi duymuş ciddiye almış ve bilim alanında önemli adımlar atmıştır. Dünyada halk bilimi ve sosyoloji alanında Avrupa'dan sonra bağımsız bir disiplin olarak ilk çalışmaların yapıldığı ülkelerden biri Osmanlı olmuştur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, birçok ırkın, farklı dinden, mezhepten ve coğrafyadan olan insanların bir arada yaşadığı bir imparator devletidir. Aynı zamanda klasik üretim ve tüketim ekonomisine dayandığından, Avrupa'nın dışında ama Avrupa'ya en yakın, her iki devrimden de olumsuz bir şekilde etkilenen ülkelerin başında yer alması nedeniyle her iki bilime, özellikle de sosyolojiye büyük önem vermiş bir ülkedir. Osmanlı'da ve çevresindeki değişimleri anlamak için fikir insanları arayış içindeydi. Bu ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel değişimler döneminde şartlar, Osmanlı'da kurucu akıl ve ideologlardan olan Ziya Gökalp (1876-1924) gibi bir fikir adamının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk önce devasa bir devletin çöküşünü engellemenin yolları aranmış, mümkün olmayınca ulus devleti kurmanın yolu olan bilimle misyonunu gerçekleştirmeye çalışmıştır. Gökalp sosyolojiyi o dönemin şartlarında Türkiye'de bitimsiz toplumsal buhranı yenmenin, uluslaşmanın bir bilimi olarak görmüştür. Türklerin modern zamanda yaşanan buhranı daha çok kimlik buhranı olarak görmüştür. Kaçmazoğlu, Gökalp'in çabasını, uçurumdan aşağıya yuvarlanmak üzereyken bir kaya parçasını, bir ağaç kökünü yakalayarak hayata tutunmaya çalışan bir insanın ruh haline benzetir (2013:200). Bu yüzden M. Karakaş'ın ifadesiyle düşünce gücünü Türkiye'nin kimlik arayışı sorununa çözüm getirmek için harcamıştır (2015:154).

"İlmi İçtima" (Peyman Gazetesi Sayı:1:1909) yazısında "Osmanlı milleti bir takım unsurlardan ibarettir. Bu heyet her türlü içtimai şekli içine almaktadır, imtizaç etmemiş unsurlardan bileşik olduğu için tabii bir intizamı yoktur. Şimdiye kadar geçirdiğimiz buhranlar fikirlerin, hislerin birbirine uymayışındandır. Halkın bilinmesi için cemiyet ilmine ihtiyaç vardır. İlm-i içtima dil, meslek vb. ayrılıklarından ileri gelen kötü fikirleri bertaraf ederek, onların yerine sağlam fikirler koyacaktır (Erişçi 1942 ve Ülken 2021:442)."

İlk sosyolog Simon'un yaklaştığı gibi nasıl ki evrende düzeni ve istikrarı sağlayan bir yerçekimi kanunu varsa, Gökalp'e göre Osmanlı'da ve yeni kurulan Türk devletinde yaşanan toplumsal buhranı ve krizleri çözenin de bir yolu olmalıydı. Sosyal yapıyı, o toplumun tarihini, kültür ve geleneğini, adetlerini, törelerini, lisanını ve inançlarını belli yöntem ve tekniklerle, kavram ve kuramlarıyla anlayıp, çözümleyip, tahlil ettikten sonra ancak mevcut sorunlarla ve

³ Belçikalı istatistikçi Adolphe Quetelet 1835 yılında Sosyal Fizik Üzerine Deneme adlı kitabı çıkardıktan sonra Comte yeni bir ad arayışına girmiş ve belirtilen tarihte sosyoloji terimini kullanmaya başlamıştır.

daha sonrakileriyle baş edilebilecektir.⁴ İstikrar ve köken arayışında yumurta ikizleri diyebileceğimiz ikiz bilimlerle tanıştı ve Türkiye’yi de tanıştırmış oldu. Gökalp sadece halk bilimi ve sosyoloji tarihinde değil aynı zamanda etnoloji, kısmen linguistik, kültürel antropolojiyle de ilgilenerek Türk bilim tarihinde özel bir yere sahiptir. Bu yüzden Türkiye’deki modern sosyal bilimlerin doğuşuna katkılar veren en önemli bilim adamlarındandır.

1. Sosyolojiden Halk Bilimine Ziya Gökalp

Gökalp ilk önce sosyolojiyi *içtimaiyat*⁵, halk bilimini ise *halkiyat* diye adlandırır. Sosyolog (içtimaiyatçı) yerine ilk önce “*maşerşinas*” terimini kullanmıştır (Ülken 2021:442).⁶ Ayrıca *ilm-i akvâm, kavmiyat* dediği etnoloji ile ilgili bilimsel makale yazan yine ilk isimlerdendir.

Bilindiği kadarıyla Gökalp 1909 yılında yayınlanan Peyman Gazetesinin birinci sayısında *İlmi İçtima* başlığı ile yayınladığı yazıda ilk kez sosyolojiden (içtimaiyat) söz etmektedir.⁷ Bu yazıda sosyoloji niçin gerekli sorusuna “*İçtimai hastalıkları teşhis ve tedavi için gereken vasıtaları bu ilim hazırlar.*” diye açıklar. 1910-1911 yılları arasında Selanik’te İttihat ve Terakki Okulu’nda sosyoloji dersleri vermiştir (Erişçi 1942). Gökalp halk biliminden ilk kez Halka Doğru dergisinin 23 Temmuz 1913⁸ tarihli sayısında *Halk Medeniyeti I Başlangıç* adlı çalışmasında, “*Her kavmin iki medeniyeti var: Resmi medeniyet, halk medeniyeti. O halde kavimlerin medeniyetinden bahseden bir ilim olan “içtimaiyatın” (sosyolojinin) halk medeniyetini tetkik eden (araştıran) bir şubesi olmak gerek... İşte yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu ananevi medeniyeti mütalaa eden ilme “halkiyat” adı verilir (Gökalp 1913:107-108).*” Bundan sonraki çalışmalarına bakıldığında Türk halk bilimi için malzemeler derlemeye ve derlenen metinleri, şiirleri, masalları yayınlamak bir taraftan daha geniş halk kitlelerine ulaştırmaya çalışırken diğer taraftan halk eserlerini yazıya dökerek kalıcı hale getirmektedir. Sözlü Türk halk eserlerini harsın bir parçası olarak kabul eder ve yazıya aktarılmadığı takdirde unutulma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağından endişe eder: “... *Türk an’aneleri kitaplarda yazılmadığı ve bir medrese yahut bir mektebin himayesine mazhar olmadığı için ya büsbütün unutulmuş yahut milli örflere uyarak onlarla beraber tekâmül etmiştir (Gökalp 1997:25).*” Bu endişeden dolayı olmalı ki 1914’de *Kızıl Elma*, 1923’de *Türk Türesi* ve *Altun Işık* ve sonra *Alageyik* eserlerini yayınlamıştır.

Türk üniversiteleri tarihinde ilk kez sosyoloji eğitiminin başlaması 1912 yılında Darülfünun’u (İstanbul Üniversitesi) Emrullah Efendi’nin yeniden düzenlemesinden sonra

⁴ Gökalp’in genel anlamda Türk sosyal bilimcileri, özel olarak da Türk sosyologları, siyaset bilimcileri üzerinde büyük tesiri olmuştur. Bu tesir eksilmediği gibi halen de günümüzde tazeliğini koruduğu gibi artmaktadır. Özellikle *Sorunlarımızın kökeni nedir?* gibi arayışlarımızda Gökalp’le sık karşılaşırız. H. Bayram Kaçmazoğlu’nun kitabında “Türk Sosyologları Bağlamında Yapılan Çalışmalar” başlığı altında verdiği bilgilere bakıldığında Türk sosyal bilimcilerin Ziya Gökalp’e bakışında, değerlendirmesinde yoğunlaşması dikkat çekicidir. Merkeze Gökalp alınmakta, E. Durkheim’den etkilenmiş olsa da hars ve uygarlık tartışmalarına girdikçe özgün bir sosyolog olduğu belirtilmektedir (2024:281-295).

⁵ Osmanlıda sosyolojiyle ilgili ilk tercüme ve telif eserlere, yazılara bakıldığında sosyolojinin çeşitli kullanımına rastlanmaktadır. İlk çeyrek dönemde toplumbilimi için farklı adlandırma denemelerinin yapıldığı görülecektir. Sonradan içtimaiyat ve/veya sosyolojide karar kılındığı anlaşılmaktadır. Sosyolojinin yerine kullanılan diğer adlandırmalar şu terimlerle olmuştur: *ilmi muşere, hikmeti içtimaiye, ilmi cemiyet, ilmi içtima, mubahisi ilmülmuvanese, ilmi içtimaiyat, içtimaiyat* (Erişçi 1942:1958)

⁶ Arapça kökenli olan *ma’şer* sözcüğü Türk Dil Kurumu’nun sözlüğünde *insan topluluğu ve toplum* olarak geçmektedir. Büyük Larousse’de ise sosyolog olarak *maşer-şinas* terimi kullanılmaktadır.

⁷ Lütfi Erişçi’nin araştırmasına göre Türkiye’de ilk sosyoloji ile ilgili yayının Rıza Tevfik’in H. Spencer’den mülhem notları 1896 yılında *Maarif Mecmuası*nda yayınlamasıyla başlamıştır (1942:158).

⁸ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *halk bilgisi* adını kullanan ismin XIX. asrın sonlarında Abdülhalim Hakkı Efendi olduğunu belirtir. *Folklor* adıyla ilk (seri) makalenin de 1911 yılında Peyman gazetesinin edebi ilavelerinde Rıza Tevfik (Bölükbaş) tarafından yazıldığını ileri sürmektedir (1971:317).

Ahmet Şuayp tarafından gerçekleştirilmiştir (Sezer 32-33). Daha sonra Osmanlı ve Türkiye sosyoloji tarihinde sosyolojinin üniversitede bağımsız bir kürsü olarak kurulması ise Ziya Gökalp tarafından 1914 yılında bugünkü İstanbul Üniversitesi olan Darülfünun'da gerçekleşmiştir.⁹ Bildiğimiz kadarıyla İstanbul Sosyoloji Bölümü açılan sosyoloji bölümleri arasında Dünyanın beşinci, Avrupa kıtasının ise ikinci sosyoloji bölümüdür (Orçan 2014). Gökalp daha çok eğitim amaçlı açılan bu bölümle yetinmez bir yıl sonra 1915'te **İçtimaiyat Darü'l-Mesaisi**'ini (Sosyoloji Enstitüsü'nü) kurarak daha bağımsız bir araştırma müessesine imkân tanır. Çok geçmeden yaklaşık iki yıl sonra 1917 yılında bu enstitüye bağlı akademisyen arkadaşlarıyla birlikte "*İçtimaiyat Mecmuası*" adlı dergiyi çıkarmaya başlarlar. Bu dergi dünyada çıkarılan ilk sosyoloji dergilerinden olma özelliğini de taşımaktadır. İlk dergiler olarak American Journal of Sociology 1895'te Chicago'da ve L'Année Sociologique 1896'da Paris'te çıkarılmıştır. *İçtimaiyat Mecmuası* Asya kıtası için de ilk dergilerdendir (Yazan, 1917: VII).

Görüldüğü üzere, Gökalp halk biliminden önce sosyolojiyi tanıtan ve neden sosyolojiye ihtiyaç duyulduğunu belirten yazısından sonra, halkiyatla ilgili yazı yazmıştır. Sosyoloji için dergi çıkarabilmiş ama halk bilimi için dergi çıkaramamış, fakat bunu telafi edici bu bilime ileriki çalışmalarda büyük katkılar ve motivasyon sağlayacak olan temel Türk halk kültürüyle ilgili eserleri ve malzemeleri toplayıp yayınlamıştır.

1913 yılında halkiyatla ilgili yazısından sonra, Gökalp'in yönlendirmesiyle bu kez 6 Şubat 1914 yılında Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966) "Yeni Bir İlim: Halkiyat-Folklor" adıyla bir yazı daha yayınladı.¹⁰ Bu çalışma "folklor" teriminin ilk geçtiği yazı olarak bilinir. Aynı yılın 5 Mart'ında ise bu kez Rıza Tevfik "Folk-Lor" (Folklore) başlıklı yazısını yayınladı (Örnek 1977 ve Çobanoğlu 2005:45). Türk halk biliminin akademik temelleri bu üç isimle başlar.

2. Türk Kozmogonisine Giriş Denemesi

Ziya Gökalp Türklerde evrenin kökeninin nelere dayandığını araştırarak Türk kozmogonisine ve kısmen varoluş felsefesine girer. *Âlemin özü nelere dayanır?* Gökalp tıpkı Yunan felsefesinde olduğu gibi âlemin oluşunu dört töze (cevher/arkhe/element) indirger, fakat sayılan bu dört cevherin ikisi Yunan felsefesiyle aynı iken ikisi farklılaşmaktadır. Türklerin yaşam tarzından, kutsallaştırdıkları unsurlardan hareketle kozmogoniye bir özgünlük katar. Antik Yunan'da âlemin temeli *hava, toprak, ateş ve suya* dayandırılırken, Türk kozmogonisine göre *ağaç, su, ateş ve demire* dayandırılmaktadır. Bu unsurların dördü de eşit derecede kutsaldır. Bu kozmogoni tasnifini Altay Türklerinin Tsin dinine göre yapmaktadır. Gökalp, kozmogonideki ağaç unsurunu, Dokuz Oğuz menkıbesini inceledikten sonra kelimenin kökeni için Kaşgarlı Mahmud'un eserinden faydalanarak biri *huş* diğeri *çam fıstığı* (fındık da olduğu iddia edilmektedir) olmak üzere iki kutsal ağaçtan söz etmektedir. Ayrıca aile kutsiyetini temsil eden bir ağaç daha vardır ki o da *ardıç* ağacıdır. Kötü ruhları ardıç ağacının tütsüsüyle evden veya

⁹ İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünün tarihi *birinci dönem* 1914'ten 1930'lara kadar Z. Gökalp, N. Sadak, M. İzzet'in görev yaptığı dönemi kapsamaktadır; *ikincisi*, 1930'lardan başlayıp özellikle 1940'lardan ve 1960 arası Hilmi Ziya Ülken ve Fahri Fındıkoğlu'nun bulunduğu dönemi; *üçüncüsü*, 1960'dan başlayıp 1970 ve 1980'lere kadar Nurettin Şazi Kösemihal ve Cahit Tanyol'un görev yaptığı ve Kemal Tahir'in yerli duruşundan etkilenen dönemi; *dördüncüsü*, 1980'lerden 2010'lu yıllara kadar Baykan Sezer (Coşkun 1991:13-23) ve Korkut Tuna'nın birlikte çalıştığı dönem ve *günümüzde yaşanan dönem* ise İsmail Coşkun'un bölüm başkanlığını yürüttüğü beşinci dönemi kapsamaktadır.

¹⁰ Necmettin Sadak (1947-1950) ve Fuat Köprülü (1950-1956), Gökalp'in ilk asistanlarıdır. Cumhuriyet döneminde her ikisi de arka arkaya yaklaşık on yıl Dışişleri Bakanı olarak görevde bulunmuştur (Tuna 1991:32). Sadak, 1916 yılında Gökalp'in bölüm başkan yardımcılığını yürütmüş, Gökalp'in 1919'da İngilizlerin İstanbul'u işgaliyle birlikte Malta adasına sürgününden sonra Gökalp'in yerine geçmiştir. Sadak'la ilgili dikkat çekici diğer notlar ise, harf inkılabı üzerine 1928 yılında "Türk Alfabeti" adlı bir kitapçık hazırlaması ve Dışişleri Bakanlığı döneminde Türkiye'nin Marshall Planı'ndan yararlanması ve Avrupa Konseyi'ne girmesidir. Köprülü, Demokrat Partinin üç kurucu isimden biri olmanın ötesinde, Dışişleri Bakanlığının yanı sıra, Devlet Başkanlığı Vekilliği, Başbakan Yardımcılığı görevlerinde de bulunmuş bir akademisyendir (Dışişleri Bakanlığı 2024).

ortamdan defederler. Gökalp, Anadolu’daki *Tahtacılar* denilen budunların kökenini buralara bağlar (2014:50-51).

İkinci olarak su, âlemin özüdür. Türklerce su kutsaldır, Türk kozmogonisine göre bütün âlem sudan yaratılmıştır. Altay Türkleri kozmogonisine göre “Başlangıçta, hiçbir şey yokken, yalnız Kara Han’la su vardı.” Dede Korkut kitabında ise “Su, Hak didarını görmüştür.” sözüne binaen kutsaldır (2014:51).

Üçüncü unsur ateştir. Ateş (eski Türkçede *od*) ocak da denilirdi ki aileyi ve ailenin devamlılığını temsil etmektedir. “*Ocağın sönmesin*” denildiğinde ailenin ve neslin sürsün, daim olsun anlamına gelmektedir. Ateş söndüğünde herkesten ateş alınmazdı, çünkü ateşler üçe ayrılırdı: uğurlu ateş olduğu gibi ne iyi ne kötü ve bir de uğursuz ateş vardır. Bu yüzden yabancidan ateş alınmazdı (Gökalp 2014:52). Bu tür anlayışlara günümüzde *batıl inançlar* denmektedir. Toplumun, halk kültürünün böyle bir tarafı da vardır. Buna sosyolojik anlamda yazılı olmayan töre deniliyor.

Son olarak Yunan düşüncesindeki *toprak* yerine *demiri* Türk kozmogonisine ekleyerek son kutsal unsuru tamamlamaktadır. Türkler dünya halkları arasında demiri işleyen ilk halklardandır. Türkler savaşçı bir millet olarak tanınmaktadır. Türk halklarının cengâverliğinin temellerinden biri at diğeri de demirin işlenmesi olarak görülmektedir. Günümüzde hala halk arasında sihri yok etmek için kadınlar arasında kurşun dökülmektedir. Gökalp bu dört unsurun nasıl oluştuğu ile ilgili Türk Kozmogonisi adıyla ayrı bir bölüm yazmıştır. Altay Türklerinin mitolojilerine göre, melek Yayık, Bay Ülgen’in oğludur ve Erlik Hanla mücadele eder ve kıyamette ancak bu ikisi arasındaki mücadele sonucu zuhur eder. Güneş kadını, ay ise erkeği temsil eder, bu yüzden aya günümüzde “Ay Dede” denilmesi de bu yüzdendir (Gökalp 2014: 99-101).

Bu verilerden ve çözümlenmelerden de anlaşılacağı üzere Gökalp başka bir toplum kozmogonisine ihtiyaç duymadan Türk kozmogonisini ortaya çıkararak, âlemin ve insanın varoluş felsefesine gitmektedir. Günümüz Türk halk örf adet, gelenek, alışkanlıklarıyla ilgili antropolojik tahliller yaparak, kültürel antropolojiye, etnik sosyolojiye de katkı sağlamaktadır.

3. Halk Biliminin, Sosyolojinin ve Filolojinin Kesiştiği Töre Terimi

Ziya Gökalp Türk halk bilimi çalışmalarını yaparak Türk toplumsal yapısının, töre ve kültürünün tarihi köklerine inmiştir. Sosyoloji çalışmalarını yaparken de Türk halk biliminin geniş vadilerinden örnekler toplayarak, bunlar temelinde çeşitli kavram ve kuramlar üretmiştir. Gökalp’in çalışmalarında her iki bilim birlikte, iç içe ele alınmış ve çoğu zaman bunların yanlarına antropoloji ve etnoloji malzemelerini de eklenmiştir.

Ziya Gökalp’in ilgilendiği bu bilimlerin kesiştiği bir temaya örnek olarak töre kavramını ve açıklamalarını ele alabiliriz. İlk önce *Töre nedir?* sorusuna cevap verir: “*Selçukilerle Osmanlılar devrelerinden kalma teamüllere (uygulamalara) Oğuz Töresi derlerdi. Lütfi Paşa Tarihi Osman Gazi’nin Oğuz beyleri tarafından hanlığa intihabını (seçilmesini) şu suretle anlatıyor: “Siz kayı neslindensiniz! Bu, Oğuz Han’dan sonra Oğuz beylerin ağaları ve hanları idi. Gün Han vasiyeti, Oğuz töresi mucibince (gereğince) Oğuz neslinden kimse olmayınca hanlık ve padişahlık Kayı soyu var iken özge (başka) boy soyuna düşme.”*

Görüldüğü üzere tarihi kaynaklara giderek yaşanan vakaları ortaya çıkarıp, töre kavramının önceden nasıl kullanıldığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Yine devamında daha da geçmiş tarihi temel kaynaklara giderek töre kavramının etimolojisini ortaya çıkarmaya çalışır:

Orhun Kitabesinde bu kelimeyi görüyoruz: “İkisi arasında Gök Türkler efendisiz (yani hür ve müstakil olarak) oturuyorlardı. Bilici hakanlar idiler, kahraman hakanlar idiler. Bütün buyrukları bilici idiler, alp idiler. Bütün beyleri, bütün halkları doğru idiler. Bunun içindir ki bu kadar büyük bir devleti idare ediyorlardı ve devleti idare ederken kanunlar yapıyorlardı.”¹¹ Burada Gökalp, Vilhelm Thomsen’in (1842 –1927)) *törüg*’ü kanun olarak çevirmesine itiraz eder. Törenin daha iyi anlaşılması için klasik metinlerden örnekler devşirir: “*Türk Oguz begleri budunu (halkları) işidin. Üze Tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun iling, törün kim artardı?*” Günümüz Türkçesi ile: “Türk Oğuz beyleri ve halkları işitiniz! Yukarıdan gök basmadıysa aşağıdan yer delinmediyse sizin devletinizi ve müesseselerinizi kim yıktı? (yıklar?) (Gökalp 2014:19-20)”. Ama *töre* ile ilgili en açıklayıcı bilgiyi darb-ı meselden/atasözünden alır: “*İl bırakılır, töre bırakılmaz*”. İl ile törenin genelde birlikte kullanıldığını, bu durumda *il*’in devlet, *töre*’nin de kanun anlamına geldiğini belirttikten sonra kanun denilince de sadece yazılı değil yazılı olmayan kanunları da bu terimin karşıladığına dikkat çeker. Hatta törenin türlerine değinerek *hukuki töre*, *dini* ve *ahlaki töre* gibi törenin farklı türlerine dikkat çeker ve Türk töresi denildiğinde eski Türklere atalarından kalan bütün kaidelerin mecmuu (toplamı) anlamına geldiğini ifade eder (Gökalp 2014:21).

Görüldüğü üzere Türk halk biliminin temel metinlerine gidip orijinal telaffuz ve aksanı bozmadan aldıktan sonra günümüze aktarıp sosyolojiye teslim eder. Kavramsal ve olgusal bir sonuca ulaşır. Bir taraftan her iki bilime hizmet ederken kelimelerin etimolojisine girerek burada etnoloji de yapmaktadır. Orhun Kitabesi gibi arkeolojik bulgulardan sosyolojik tahlillere girerek antropolojiye de hizmet eder. Ayrıca filolojik çözümlenmelerde bulunur. Örneğin Türk kelimesinin de aslında “töre” kelimesinden çıktığından söz eder, “*Soğdak*” kelimesi, “*Soğudlu*” manasında olduğu gibi Türk kelimesi de *törelî* manasında olabilir. “*Kaf*” harfi gibi “*kef*” harfi de nispet (karşılaştırma) ve vasfıyet (nitelik) edatıdır. Bu faraziyyeye (varsayıma) göre, ona göre “Türk” kelimesi *töre* kelimesinden çıkmıştır (2014:21). Bu iddiasını belirttikten sonra bu faraziyyenin Türkiyatçılar tarafından henüz kabul edilmediğinden şahsi bir değerlendirme olduğunu belirterek bir bilim adamı vasfıyla açıklama yapması dikkat çekicidir.

4. Halk Masallarından Sosyolojiye Türklere Sosyal Tabakalaşma

Gökalp, sosyolojinin önemli konularından olan sosyal tabakalaşma konusunu işlerken dünyadaki kendi deyimiyle *iptidai* (ilkel) cemiyetleri araştırarak işe başlar. Ona göre başlangıçta sağ ve sol ilahlar, totemler müsavî idiler. Fakat daha sonraki devirlerde bu eşitlikçi yapının *potlaç* diye ifade ettiği bir töreyle bozulduğunu belirtir. *Potlaç* töresi ve kaidesi Kuzey Amerika’nın Batı yakasında yaşayan yerlilerde rastlanmaktadır. *Potlaç* iptidai (ilkel) kavimlere mahsus, gayet ehemmiyetli bir adettir. Bir davetçi tarafından çevresindeki insanları yemeğe davet edip, misafirlerin o anda yiyeceklerinden çok yiyecek, giyeceklerinden çok giyecek, bakır kaplar ve yorgan yığınları kurup misafirlere sunup kalanların götürülmesini isterler. Dağıtımdan geri kalan yiyecek, yiyecek ve diğer eşyaların ise ya tahrip edildiğini veya denize atıldığından söz eder. Anlaşıldığı kadarıyla bütün bu tören ve yaşanan süreçle davetçinin ne kadar zengin, cömert ve güçlü olduğunu çevresine göstermek demektir. Aslında bu davet bir meydan okumadır. Bu ziyafet ve dağıtım karşılıksız değildir. Karşılığı ise gelenlerin de benzer şekilde topluluğu davet edip kendisi gibi ikramda bulunup ziyafet çekmesi beklenmektedir. Kim bu kuralı gerçekleştiremezse, artık bundan sonra ziyafet veren zümre veremeyen zümreleri (grupları) kendi hâkimiyeti altına alır. Onların elindeki totemleri de gasp eder ve kutsallığı kendi bünyesinde toplar. Çünkü iptidai (ilkel) cemiyetlerde hâkimiyet toteme sahip olanındır.

¹¹ Kitabedeki çözülen dille ifade edilirse “İkin ara idi oksuz Kök Türk anca olurur ermiş, Bilge Kagan ermiş, alp kağan ermiş. Buruki yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunu yime tüz ermiş. Anı üçün ilig tutmuş erinç. İlig tutup törüg itmiş.” (Thomsen 2002:128 ve Gökalp 2014:19)

Gökalp, buradan ilk toplumlarda ve sonrasında meydana çıkan yönetim biçimlerine geçer ve yönetim biçimlerinin temelini bu iktidarı elde etme süreçlerine dayandırır. *Toteme sahiplik bizzat cemiyete aitse hükümet demokratiktir; bir zümreye aitse o yönetim aristokrattır, totem sahipliği ferdi ise hükümet otokrat ve emperyalisttir” der* (2015:81-82). Modern sosyolojide toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkmasının asıl nedeni özel mülkiyetin ortaya çıkması olarak gösterilmektedir. Buradaki *potlaç davet ve gösterisi* varlığın ve de iktidarın gösterişine dönüşmektedir. Karl Marx’ın üretim araçlarına sahip olanlar ve olmayanlar yerine potlacı gerçekleştirme gücüne sahip olanlar ve olmayanlar; sonrasında toteme sahip olanlar ve olmayanlar şeklinde kendini göstermektedir. Gökalp bu tarihi zeminden hareket ederek, İslam’dan öncesi Türk kavimlerinde toplumsal tabakalaşmayı ve halkın karakteristiğini araştırıp ortaya çıkarmaya çalışır (Gökalp 2015:84-89). Çünkü Gökalp’e göre “*Bir kavmi (le peuple) ilmi surette tedkik için, her şeyden evvel göz önünde tutulması iktiza eden (gereken) şart, o kavmin istikbalde (gelecekte) nasıl olması lâzım geldiğini değil, mazide ve hâlihazırda nasıl olduğunu aramaktır*” (Gökalp, 2023:11).

Kuzey Amerika kavimlerinden Türk kavmindeki tabakalaşma sistemine geçer ve karşılaştırmalarda bulunur. *Potlaç* yerine Türklerin davetine *toy* (ziyafet) diyerek çözümlenelerde bulunur. *Kitab-ı Dede Korkut*’ta geçen eski Oğuzların hanlar hamı ve beyleri ile yirmi dört Oğuz beyi *toy* denilen ziyafet şölenine davet edilir, misafirler yerler, içerler, giyinir, kuşanırlar ve borçları verilirdi. Bir defasında Salur Kazan Oğuzlardan İç Oğuz olan Üç Oklar ziyafete davet edip dış Oğuzlar denilen Bozok Okları davet etmediler ve bu töreye aykırı olduğu için Dış Oğuzlar isyan hazırlıklarına başlarlar (2015:349-352). Davet etmek burada bir anlamda hâkimiyet altına almak demek. Davete katılmayanların üzerinde bir anlamda hâkimiyet kurulamıyor. Dolayısıyla Kuzey Amerika’nın Batı yakasındaki topluluklar gibi Türklerde de potlaçvari bir töreden ve de siyasi sonuçlarından söz etmektedir. Bu durum topluluk arasında tabakalaşmayı beraberinde getirmektedir.

İslam öncesi Türk kavimlerinde tabakalaşma basit ve yalıdı. Gökalp sağ ve sol veya ak ve kara şeklinde ikili bir toplumsal tabakalaşmadan söz etmektedir. Hatta bu ikili yapının da iki şekilde olduğuna işaret eder (2015:87). Birincide başlangıçta kendi aralarında herhangi bir üstünlük ya da kutsallık olmadan sağ ve solun müsavi (eşit) olduğundan söz ederken; diğer yapılanmaya göre ise sağın sola, akın karaya hatta kızılın hepsine üstünlüğü, önceliği ve kutsallığı vardır. Birinci tabakalaşma tipine göre sosyal tabakalaşmada sağ ve sol birbirlerinin tamamlayıcılarıdır. Birbirine üstünlüğü yoktur. Erkek ve kadın gibi, güneş ve ay gibi. Ama ikinci yapılanmada *sağ* ve *ak*, *sol* ve *karaya* göre üstündür ve onlar üzerine hâkimiyet kurarlar, onların totemleri de ellerinden gasp edebilir. Gökalp, orijinal adı kullanarak *söğük* demektedir, *söğük* eski Türkçede *kemik* demektir. *Ak söğük* hâkimiyet kuranları, yönetenleri temsil ederken; *kara söğük* ise yönetilenleri temsil etmektedir. Osmanlı toplumunu ve dilini tahlil ederken, *ak*, *havası*; *kara ise avamı*, *halkı* temsil eder.

Türklerdeki tabakalaşmayı daha iyi anlamak için bu kez Türklerle aynı coğrafyada yaşayan Çin kozmogonisine ve kategorileştirmesine başvurur. Çin kavimlerinde *yang* ve *yen* olarak rastlandığını, *yang*’ın erkekleri, *yen*’in ise kadınları temsil ettiğini, *yang*’ın yine karşı üstün olduğunu belirtir. Çinlilerde erkekle kadın eşit değildir ve erkeklerin üstünlüğü söz konusudur. Ama Türklerin bazılarında buna benzer bir yapılanmanın olduğuna dikkat çekerken, diğer taraftan bazı eski Türklerde ise her ikisinin de eşit ve tamamlayıcı olduğundan söz etmektedir (Gökalp 2015:87-89).

Gökalp’in sosyal tabakalaşmayla ilgili araştırma ve tahlilinde, tarihe, eskiye gidildikçe halk biliminden daha fazla yararlanılırken, elde edilen bulguların sosyoloji atölyesinde yoğunlaşarak olgusal sonuçlar çıkarıldığı gözlemlenmektedir.

Sonuç

Ziya Gökalp 48 yıllık ömründe ciddi inişler ve çıkışlar yaşamış bir insan, ideolog, sosyolog ve halk bilimci bir fikir adamıdır. Tıpkı içinde yaşadığı devrin, toplumun devletin yaşamış olduğu inişler, çıkışlar ve devrimler gibi. İçinde bulunduğu zaman ve şartlar da onu ilkleri yapmaya zorladı. Çalışmadan da anlaşılacağı üzere Gökalp sadece kendi deyimi ile “içtimaiyatın”/sosyolojinin değil aynı zamanda “halkiyat” diye adlandırdığı Türk halk biliminin de Osmanlı’da ve Türkiye tarihindeki ilk kurucu isimlerindedir. Ayrıca “*ilm-i akvâm, kavmiyat*” dediği etnoloji ile ilgili bilimsel makale yazan yine ilk isimlerdendir. Yine zor konulardan olan Türk kozmogonisini de araştırıp, toplumsal tabakalaşma tipleri inceleyip Türk toplumunun kökenine ve yapısına uzanmaya çalışmakta ve devasa bir yük yüklenmektedir.

Sosyoloji ile halk bilimi söz konusu olduğunda Gökalp nerede duruyor diye sorulduğunda tarihe, tarihteki kültüre, törelere, alışkanlıklara, örf, adet, gelenek ve göreneklere kısaca yaşam tarzına ve mevcut kaynaklara gidildikçe halk bilimine yaklaşıldığı görülürken, günümüzdeki topluma yaklaştıkça ya da halk bilimi kaynak ya da malzemelerinden olgusal sonuçlar çıkarıldıkça sosyolojiye yaslanıldığı ya da sosyolojiyle karşılaşıldığı görülmektedir. Bu yüzden Türk halk bilimi, derleyip, toparlayıp, tasnif ettikten sonra bulgulara ulaşip bulguların analiz edildiği sosyolojinin mümbit bir bahçesi hüviyetindedir. Hars ve medeniyet diye yapmış olduğu tasnifte, hars ve milli içtimaiyatla ilgili çalışmalarında daha çok halk bilimine yakınlaşırken, medeniyetle ilgili metinlerine bakıldığında ise daha çok sosyolojiye yakınlaştığı görülmüştür. Tüm bu değerlendirmelerden sonra Z. Fahri Fındıkoğlu’nun ifadesiyle Ziya Gökalp bir anlamda “*Folklor Sosyolojisi*” yapmaktadır (1971:316). Bu çalışmada sadece Gökalp’in sosyolojiye ya da sadece halk bilimine yapmış olduğu katkıları değil kısmen Türk sosyal bilimlerine verdiği katkı da vurgulanmıştır. Bu yüzden öz olarak Ziya Gökalp’i, Türkiye bilim tarihinde yatay ve dikey eksenli çalışmalar yapabilen önemli bir sosyal bilimci olarak adlandırabiliriz.

Kaynakça

- Bınark, İ. ve Sefercioğlu, N. (1971) *Ziya Gökalp Biyografisi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Coşkun, İsmail (1991) Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Haz. İ. Coşkun, (ss. 13-23), İstanbul *Bağlam Yayınları*.
- Çobanoğlu, Ö. (2005). *Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, 3. Baskı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dışişleri Bakanlığı (2024) Dışişleri Bakanlar Listesi. <https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanlari-listesi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 28.10.2024).
- Erişçi, Lütfi (1942) Türkiye’de Sosyolojinin Tarihçesi ve Bibliyografyası, *Sosyoloji Dergisi*, C 2, Sayı 1, s 158-169. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4355>
- Fındıkoğlu, Z. F. (1971). *İçtimaiyat Dersleri*, cilt 1, İstanbul. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Gökalp Z. (1913). Halk Medeniyeti-I Başlangıç. *Halka Doğru*, c.1, s.4.7.1329, s.107-108
- Gökalp, Z. (1976). *Yeni Hayat/Doğru Yol*. Haz. M. Cunbur, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1989), *Altun Işık, Ziya Gökalp Külliyyatı 1*, Haz. F. Abdullah Tansel, (ss. 131-234), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökalp, Z. (1989), *Dağınık Şiirler, Ziya Gökalp Külliyyatı 1*, Haz. F. Abdullah Tansel, (ss. 235-326), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Gökalp, Z. (1989), *Yeni Hayat, Ziya Gökalp Külliyyatı 1*, Haz. F. Abdullah Tansel, (ss. 97-130) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gökalp, Z. (1997), Cemiyette Büyük Adamların Tesiri, *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı 1-6, Haz. M. Kanar, 48-70.
- Gökalp, Z. (1997), İçtimaiyat ve Fikriyat, *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı 1-6, Haz. M. Kanar, 4-8.
- Gökalp, Z. (1997), Milli İçtimaiyat:Usul, *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı 1-6, Haz. M. Kanar, 22-23.
- Gökalp, Z. (2007). *Altın Işık*. Ankara: Elips.
- Gökalp, Z. (2014) *Türk Töresi*, Haz. H. İbrahim Şahin, 4. Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Haz. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökalp, Z. (2018). *Kızılma*. İstanbul: Bilge Karınca.
- Gökalp, Z. (2023). Bir Kavmin Tedkikinde Takip Olunacak Usul, “Millî Tettebbûlar”, “*Millî Tettebbûlar Mecmuası*” Yazıları, Haz. Ali Duymaz, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gözyayın, N. (1978). *Folklor Sözcüğü Üzerine*, Türk Folklor Araştırmaları, c.18. s 35. İstanbul: Yörük Matbaası.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2011). *Türk Sosyoloji Tarihi II:II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e*, İstanbul: Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak ve Ziya Gökalp, *TYB Dergisi*, Yıl 3, Sayı), s. 199-206.
- Kanar, M. (haz.) (1997) *İçtimaiyat Mecmuası*, Sayı 1-6, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karakaş, M. (2015). Ziya Gökalp’e Yeniden Bakmak: Literatür ve Yeniden Değerlendirme, *Ziya Gökalp Kitabı*, Ankara: Hece Yayınları.
- Oğuz, Ö. (2004). *Araştırmaların Tarihi Türk Halk Edebiyatı Tarihi Elkitabı*, Ankara: Grafik Yayınları.
- Orçan, M. (2014). 21. Yüzyılda Türkiye’de Sosyolojinin Geleceği, *Sosyoloji Divanı Dergisi*, Sayı 4 | Özel Sayı: Asırlık Sosyoloji, s. 53-64.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk Halkbilimi*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Thomsen, V. (2002). *Orhun Yazıtları Araştırmaları*, Çeviren ve Haz. V. Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuna, Korkut, (1991), Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları, *75. Yılında Türkiye’de Sosyoloji*, Haz. İ. Coşkun, (ss 29-38), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Ülken, H. Ziya, (2021), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 18. Basım, Haz. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yazan, Ü. (1997). Önsöz, *İçtimaiyat Mecmuası* Sayı 1-6/1917. Haz. M. Kanar. İstanbul: Edebiyat Basımevi.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.